

A SÁRRÉTI INSURRECTIO

200 ÉVE LÉPETT MAGYAR FÖLDRE NAPÓLEON HADSEREGE

1805. július 30-án az osztrák császári-királyi hadseregben eltörölték az eladdig előírásos hajviseletet, a *copfot*. Lehet, hogy békeidőben nagy híre lett volna a dolognak, hiszen már Árpád apánk hadinépe is *varkocsba* fonta a haját, így hát több évszázados viselet ment veszendőbe. Hanem mióta fehérre rizsaporozták, fekete masnival fogták egybe a tarkón, s már a külhoni egyenruhások is így feszítettek, lehet, hogy nem volt már oly becses módi a magyar katonanép szemében. No de abban az esztendőben, a már 1801 óta folyó alapvető katonai reformok sorában ez a rendelet azért sem keltett nagyobb feltűnést, mert nagy időket élt akkor Európa. A „*napóleoni háborúk*”¹ kellős közepén járt a történelem kereke.

1805. szeptember 2-án, bízva az angol és orosz diplomácia által létrehozott koalícióban², az osztrák császári haderő támadást intézett a franciák ellen. A kezdeményezés francia–német ellentámadásba fulladt, s október 17-én *Ulmnál* fegyverletétellel végződött. November 12-én a francia *Murat*³ lovassága bevonult Bécsbe. A menekülő *I. Ferenc* osztrák császár–magyar király még azon a napon utasította *József nádort*, testvérbátyját a magyar nemesi felkelés meghirdetésére. Bizonyára az a történelmi tapasztalat készítette e lépésre, hogy legutóbb 1741-ben nagyanyját, *Mária Teréziát* is a magyarok húzták ki „*vitam et sanguinem*” lelkesedésükkel a hatvan év előtti, akkori örökösödési viszálykodásokból.

1805. november 15-én a francia lovasság a Magyar Királyság területére lépett és bevonult Pozsonyba.

A Magyar Királyságra nézve a „*környülállások*” most hát még súlyosabbak voltak, mint korábban. November 26-án *Davoust*⁴ francia marsall Bécsből kiáltványt intézett a magyar nemzethez:

- 1 „Napóleoni háborúk” = 1792–1815 évek francia forradalmi és az azt követő napóleoni háborúk.
- 2 koalíció = több hatalom szövetsége más állammal szembeni közös fellépésre.
- 3 MURAT, Joachim (1767–1815), Napóleon sógora és legvitézesebb tábornoka, majd nápolyi király, végül mint trónbitorlót főbe lőtték.
- 4 DAVOUST, Louis-Nicolas (1770–1823) francia marsall, a Németországi Hadsereg III. hadtestének parancsnoka, az 1812-i oroszországi francia offenzívában, Moszkva elfoglalásában is részt vett hadtestével, feladata ott is a meghódított lakosság „kezelése” volt. *Lev Tolsztoj* „*Háború és béke*” című hatalmas korrajzi regényében többször is felbukkan a neve.

„Magyarok! – Maradjatok békeességben és függetlenségeteket, alkotmányotokat és kiváltságaitokat tiszteletben fogjuk tartani. Tartózkodjatok minden csapatállítástól, insurrectiótól és mindennemű ellenségeskedéstől, és részükről csak jóakaratot fogtok tapasztalni, és olyan megbecsülést, amelyet már annyiszor tanúsítottunk nemzetetek iránt.”

November 30-án a franciák kiűrtették Pozsonyt, és két nappal később *Austerlitznél* mértek megsemmisítő csapást az egységes vezetés hiányával küzdő egyesült osztrák–orosz seregekre. 1805. december 26-án Pozsonyban békeszerződés zárta le e viharos őszt. A francia hadsereg a bécsi arzenálból mindenesetre magával vitt 2000 ágyút és 100 000 puskát zsákmányként. Talán ez is hozzájárult a későbbi fegyverhiány okozta gondokhoz. A nemesi felkelés meghirdetését ezúttal hát nem követte hadba vonulás. Magyarország területén nem maradt ellenséges katona. Napóleon azonban még egy csalafintaságot elkövetett, a következő évben a kis nyugati német államocskákból létrehozta a *Rajnai Szövetséget*, s ezzel a német-római császárság léte illuzórikussá vált. 1806-ban *Ferenc*, osztrák császár–magyar király, eladdig német-római császár, le is mondott a méltóságáról. Eltűnt ezzel a közel ezer éves európai nagy birodalom álma, de most alig nagyobb port vert fel az esemény, mint a copfvisélet a hadseregben. A hadba hívás *Damoklesz-kardja*⁵ azonban továbbra is ott lebegett a 60 éve békében elkényelmesedett hadköteles nemesség feje fölött.

A balsors nem késett soká. 1808 júniusában Spanyolországban felkelés tört ki, a spanyolok bekerítettek és megadásra kényszerítettek egy 14 ezer fős francia hadtestet. Ez az eleddig szinte elképzelhetetlen esemény volt a franciák első számottevő veresége a „*napóleoni háborúk*” sorában. Spanyolország megmutatta, hogy mire képes a feldühített hazaszeretet! Rémes históriák keltek szárnyra: egy francia ezredest mérsékelő kemencébe dobtak, egy tábornokot két deszka közé kötve fűrészelték kétfelé, és efféle ijesztő esetekről.

A spanyolországi helyzet egyre nagyobb francia erőket látszott lekötni, ami az Osztrák Császárságot egy újabb háború előkészítésére bátorította. Az osztrák császár–magyar király *Ferenc*, a Magyar Királyságnak a háborúba való bevonására 1808. szeptember 3-án összehívta a rendi országgyűlést Pozsonyba. Ott megszavazták 20 000 újonc állítását a reguláris hadsereg számára, és megszavazták az új nemesi felkelési törvényt, melynek II. cikkelye szerint a király a „*személyes és közönséges*” nemesi felkelést a következő három évben az országgyűlés újabb összehívása nélkül is – a nádoron keresztül – elrendelhetette. Merőben újdonság volt az új törvényben, hogy a nemesi felkelő haderőt most már *az ország határain kívül is* alkalmazni lehetett az örökös tartományok⁶ területén, szemben az eddig csak a Magyar Királyság védelmére kötelező hadi törvényekkel és szokásjoggal.

5 Az ókorból származó, az állandóan fenyegető veszedelmet jelentő kifejezés.

6 Alsó- és Felső-Ausztria, Tirol, Karintia, Stájerország.

1808 októberében az oroszok, az eddigi angol–osztrák–orosz koalíciót váratlanul cserbenhagyva, Napóleonnal szövetségre léptek. A veszélyessé vált nemzetközi helyzetet látva József nádor óvatosságra intette a császárt a tervezett támadást illetően, aki azonban a háborús párt befolyása alatt, melynek még a királyné, Mária Ludovika is egyik lelkes híve volt, nem mondott le a háború megindításáról.

1809. január első napjaiban Napóleon kém szolgálata útján értesült az osztrák háborús készülődésről. Azonnal mozgósította hadait. De nem csak a hadsereget, hanem titkosszolgálatát is. 1809 januárjában már járták a francia, vagy annak vélt ügynökök a Magyar Királyság területét, még a távoli Bihar vármegyét is. A Sárreti járásban Budaházy Lajos főszolgabíró⁷ a járási „kurrentáló könyv”⁸-ben hívta fel a járás előjáróságának figyelmét, s tette közzé a „kétséges személyek elfogattatására” utasító körözlé-nyeit.

„B. Szt. Martonról Darvasra 17e-Januar 809.

Az Országban némely kétséges Személyek járkálnak, kinek elfogattatások parantsoltatik. Első.

Eddinger nevű Hollandiai kereskedő, köpczös de elég magos, kidomborodott ajjaku, fekete hajú és szakállú, van 36 Esztd. sokféle nyelven beszéll és úgy beszéll, hogy a Zsidósága az accentusából nem tetszik ki, ez nagy Kém, és a kereskedés czime alatt sokat munkálódik, Második.

Simon Vestfáliai Zsidó, kicsiny köpczös 24 Esztendős kereskedőnek adja ki magát, Bétsben és Danszigban Politicus Commissárius volt a' frantziák részéről. Harmadik.

Báró Vinkler 38 Esztd , erős vastag ember, Saxoniából való, a fogai hibáznak. Ausztriai Generalis Sekkendorf Attyafia a' felesége. Negyedik.

Majer Alszasziai Zsidó 40 Esztd, magos kövér erős ember, vendéghajal jár, lókupetznek adja ki magát. Ötödik.

Braner vagy Brander 24 Esztd, szeplős, Brezlauba a' frantziáknál Secretarius volt, 's csakugyan odavaló Troppauba, öltözködik kék bundába Lengyel báránybőrökkel, beszéll és ír frantziául és németül, egy maga van. Hatodik.

Forster, holmi apró szépségekkel kereskedik, Anglus Commissarius, sokszor Duval név alatt utazik. Hetedik: Shulz Anglus kém, mint kereskedő ugy utazik.”

József nádor már a század első éveitől igyekezett a nemesi felkelést korszerűsíteni, egyenruhát, megfelelő fegyverzetet biztosítani. Bihar vármegye császári-királyi kamarása, tehát jól tájékozott, éppen az előző évben gróffá lett adminisztrátora⁹ már januárban intézkedett:

7 A járás vezető közigazgatási tisztviselője, a megye végzéseinek végrehajtója és foganatosítója.

8 currens, kurrens = közigazgatási egységek közötti hivatalos kapcsolattartás iratai, többnyire könyv alakban.

9 gróf Rhédey Lajos (?–1831), cs. kir. kamarás, 1808-tól gróf, Bihar vármegye főispáni helytartója.

„Mltóság... Adstrátor¹⁰ Úr, látván azt előre, hogy sokan léznek ezen Megyébe kiknek a' felállítandó Insurrectiora¹¹ alkalmas fegyverek nem lézen, a' szükség idején pedig drága pénzen is szerezni igen bajos lenne, azért is Bécsben a maga pénzén 300 kardokat 's annyi forgókat vett, azokat le is hozatta, a' kinek szükséges, onnan megszerezheti, egy kardnak az ára 12 Rfrit, forgóé 40 kr...

...Nemes Sári Eszther férjének Szentes Dánielnek, ki feleségét hitetlenül elhagyta, ezen Esztendő Martzius 14ik napjaig a' haza menetelre rendeltetik (stb, stb.)...

B.Ujfalú 16^a Január 809

Budaházy
FSzBíró”

Január végén nagy sietve megkezdték a hadkötelesek összeírását:

„Méltóságos Tettes¹² Földes Uraság 's Bizodalmas Nemes Uraimék!

Az 808^{dik}-Esztei Ország Gyűléssének 2^{dik} Czikkelyéhez képest ki levén a' Tettes Nemes Vármegyétől a' Nemes felkelő seregnek Conscriptiojára¹³, Olasz Szolgabíró Úr, 's Bagosi Esküdt Urakkal küldetve; annak hova hamarabb lehető végbe vitelére, 3^{dik} Februáriusba kifogunk indulni; annak okáért a' kívül megírt Helységek Elöljárói ezen Currenset minden Földes Uraságokkal vagy annak tisztjeivel, Nms Urakkal, nem különben minden Renden lévő Elöljáróival, Honoratusokkal¹⁴, egy szóval mindazokkal, valakik ezideig Nemesi szabadsággal akárminő szín alatt éltek, közölni, 's nevembe ara kérni elne mulassák, hogy az alább megírandó időpontra, vagy ha valam akadáj miatt késleltetnénk, mindaddig, míg minden Helységbe vagy szomszédos Pustákba bé nem érkezhettünk, otthon tartózkodni 's ezen Conscriptiot bévárni ne terheltessenek. Úgymint 3^a febr reggel Dancsháza és Rábé, Délután Báránd hol hálás – 4e febr reggel Kaba délelőtt, és d.u.Szerep és Udvari, hálás Bajom 5e febr délig; délután Torda, Bakonszeg, Kovács¹⁵, ott hálás, 6^a reggel Told, Peterd ebéd; délután Keresztes, Bors, Ártánd, S.János hálás. 7e reggel B.Böszörmény és K.Apáti, déltájba Szakáll, a'hol ebéd, d.u.Homorog, Komádi hálás. 8^a reggel Sass, Furta ebéd, Vekerd is ide menjen, délután Zsáka, Csiff Darvas, ott hálás. 9e reggel Csökmő, itt végeszakad a' Conscriptionak.

Hogy azomban a' Currens egy hejről más hejre érkezhessen, mindenütt csak párban közöltethetődik 's feltéven minden Helységben hogy hova? mikor érkezett és minő időtályban Lovas Posta által tovább küldött légyen feltéssék a' képpen a'

10 méltóságos adminisztrátor = főispáni helytartó, az abszolutisztikus uralom csekély hatáskörű megyei főembere

11 insurrectio = felkelés, a magyar nemesség ősi hadkötelezettsége

12 „tekintetes” cím egyik korabeli rövidítése Tttes, Tettes, stb.

13 összeírás, nyilvántartásba vétel

14 általában a főbb tisztviselők, előkelőségek

15 Kovács, Pusztakovácsi = ma Bakonszeg része

*visa*¹⁶. Egyéb eránt mindenütt tisztességes *Quártély*¹⁷, 's kétrendbeli forspontos¹⁸
Lovakat készzentartván, bennünket az Előljárók a' Helység házánál várjanak.

Szerep 31e Január 809

*Kelemen János mint Deputális¹⁹
Táblabíró²⁰*

Jött Furtáról 5e fbr reggel, elment Darvasra circa 7 óra tájban"

Az osztrák támadást 1809. február 8-án eldöntötték. Az osztrák hadsereg már február 20-án megkezdte a felvonulást, jóllehet Ausztria csak április 9-én üzent hadat a franciáknak. Ez „pocakos” hiba volt, mert a franciák így jó előre felkészülhettek a háborúra. Az insurrectio összehívásának lehetőségével a király csak akkor élt, amikor az osztrák hadsereg már megkezdte támadását a franciák ellen, azaz április 10-én. Utasította József nádort a magyar nemesi felkelés hadba hívására.

Minden nemes családból egy személynek kellett hadba vonulnia, az évi 3000 forint jövedelműeknek lovon, a szegényebbeknek gyalog. Betegek, testi vagy szellemi fogyatékosok, többgyermekes családfők, egyedüli fiúk és utolsó örökösök, kiskorúak, papok, tanárok, tanítók, tanulók, közhivatalt viselők, a már katonai szolgálatban állók, valamint a teljesen birtoktalan nemesek kivételt képeztek, illetve helyettesít állíthattak maguk helyett. Ami a hadkötelesek tehetőségét illeti, az összeírás során kiderült, hogy az országban mindössze 3122 nemes családfőnek van 3000 forinton felüli évi jövedelme, míg 500 és 3000 forint között 27 166-nak. Így aztán a hadköteles nemességnek csak 10%-át lehetett lovassági szolgálatra kötelezni. Ezért a kormányzat a vármegyéket lóvásárlás útján igyekezett rábírní a lovasság számának növelésére.

„Hirdetés

*Az Insurrectióra való Lovakat vásárolni 2^a May az az Kedden délutáni 4 órára
Zsákára megyek a' hová a' mikorra Zsáka, Fúrta, Darvas mindazon Lovakat, a'
mellyek conscribáltattak, mind 's melyek alkalmasoknak nézetnek 's oda fel nem
adattak feleler²¹ alatt elő állítsák a' Bírók.*

Költ B. Ujjfaluban Aprilis 30^{án} 1809.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró"*

16 hirdetmény

17 kvártély = szállás

18 előfogat, a német Vorspann-ból, az állattulajdonosok kötelessége volt igás állataikat ellenérték fejében, különböző, de főképp katonai célra, a hatóság rendelkezésére bocsátani, esetenként szekérrel, kocsival;

19 megbízott, kiküldött

20 táblabíró = a megye tiszteletbeli tisztviselője, jogi ügyekben jártas nemes, elsősorban igazságszolgáltatási teendőkben működött közre, de a politikai életben is szerepet játszott; kiváló férfiakat gyakran kitüntetésképpen választották meg táblabírónak, az intézmény 1870-ig állott fenn.

21 felelősség régi fogalmazása

A felállítás vontatottan haladt, voltak megyék, ahol még szeptemberben (!) sem fejezték be a nemesi felkelés szervezését, pedig József nádor már február 26-án kijelölte a nemesi felkelők gyülekezési körzeteit. A bihari nemesi seregekbe tartoztak a csongrádi, békési, és még néhány szomszédos megye hadkötelesei is. A tiszántúliak gyülekezésére ugyan Debrecenre jelölték ki, de a bihariak, a csongrádiak, a békésiek ténylegesen majd Nagyváradon gyűlnek egybe az aktuális kurrens szerint, amit május elején körözött a hatóság.

„Tekintetes Földes és Nemes Urak!

Itt van az az időszakasz a melybe a felülő sereg az 1808^{dik} Esztendőbeli Törvénynek 2^{dik} Czikkeje értelme szerint a Fges²² Nádor Ispány Eő Herczegsége parantsolattyára kiállani tartozik, ezen Járás részéről ez fojó Májusnak 9^{dik} és 10^{dik} napja rendeltetett, hogy akkor minden Nemes Ember a mint Személy Szerént kötelességét már tudja annak eleget tégyen, a ki Személyesen insurgálni tartozik bátor szívvel 10^{dik} Majú állyon bé Váradra, a kik lovakat, vagy mondérozást²³ adnak, készséggel az nap megadják. Egyébb eránt Hivatalos tisztelettel vagyok

A Tekintetes Földes és Nemes urakhó.

B.ujfaluba Majus 3^{án} 809.

A marha Húsnak ára 11 Kr^á emelkedett.

*alázatos Szolgája
Budaházy Lajos Fő Szolgab.”*

Budaházy főszolgabíró úr maga is régi nemesi család tagja. „Már a XIV. században fen volt e család” (írja Nagy Iván²⁴, a neves genealógus), egy derék Budaházi 1552-ben Dobó alatt éppen Eger vára védelmében is részt vett. (A Sopront magyarnak megtartó 1921. évi, önfeláldozó hősokeket mozgósító felkelő harcokban is jeleskedett egy Budaházy Miklós.²⁵) A XIX. században a család Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung, Zemplén vármegyében is birtokos, népes familia volt, több esküdt és hasonló hivaltalt viselő tagjával. Az Andaházát is birtokló Budaházy Lajos persze nem lett insurgens, hiszen mint „közhivaltalt viselőt” nem terhelte hadi kötelezettség.

A hagyományoknak megfelelően a felkelő hadak főparancsnoka az ország nádora, most József főherceg. Egyik segédtisztje Kisfaludy Sándor²⁶ őrnagy, a költő, aki a királyi parancsára, a bajok elhárulása után megírta a nemesi felkelés történetét. De igazán írta meg. Emiatt aztán később Kisfaludyt végül is elcsapták, kétesztendei munkájáért azt se mondták: köszönöm. Örökös kegyvesztés lett a jutalma. No de 1809 tavaszán még csak a felkelés szervezése folyik.

22 „fenséges” cím járt az uralkodói házakból származott személyeknek

23 egyenruházat és egyéb felszerelés

24 NAGY Iván: *Magyarország családai...* c. alapvető genealógiai műve 1857–1868 között készült.

25 Budaházy Miklós százados, a nyugat-magyarországi II. felkelő hadsereg parancsnoka 1921-ben. E hősokeket is „felkelők”-nek nevezzük.

26 Kisfaludy Sándor (1772–1844), költő, katona, nemesi testőr, a Tud. Akadémia egyik alapítója, majd tagja.

Az 1808. évi országgyűlés a felkelő had egyenruháit és felszerelését is szabályozta. Abból azonban az ellátás nehézségei miatt nem sok valósult meg. A lovasság világoskék egyenruhát kapott volna, világosabb zsinórzattal, a csákó és hajtóka kerületenként más-más színű, a tiszántúliaké *zöld színű*. Egy lovas kiállítását terv szerint 173 forint 22 krajcárra becsülték. A gyalogság dolmánya és szűk magyar nadrágja is világoskék, magyaros csizmával, fekete csákóval. Egy gyalogos felszerelése fegyverzetel együtt 74 forint 6 krajcárt tett volna ki.

Kurrcs sürgette a felállást, tájékoztatta a hadköteleseket, lelkesítő fogalmazással figyelmeztetett, nehogy a nemesség hajoljon *Davoust* tábornok ügynökeinek szavára, akik hírszerzés és lázítás mellett feltehetően Napóleon nevezetes kiáltványát is hivatva voltak becsempészni. Mert hogy voltak „*egy némelyek*”, akik Napóleontól a magyar függetlenséget is remélték, oktanul. Biharban például egy *Tatár András* nevű kisnemes lázított. A főszolgabíró körlevele mindamellett főleg a felszerelés beszerzési ügyeitől a hadi orvosok toborzásán át a sebre való tépések készítéséig foglalkozott részletesen a szervezési feladatokkal, nem mulasztva a *véka* mértékegység „szabványosítási” ismeretét sem.

„*Tekintetes Földes és Nemes urak!*

Ő Felségétől Különös postán /:Estafetán: 27 érkezet parantsolatt Mellyel a Felkelő Nemes Seregnek ki állítását sürgeti, ennek fel olvasására s e szerént teendő rendelkezésekre nézve Május 1^{án} napján Közönséges Gyűlés fog V.Olasziban tartattni, a hová és mikorra mindenek kiket illett hivatalossan invit²⁸.

Mivel név szerént azon Urakat magam sem tudom kik kötelességből, úgy ajánlásból Lovas Katonákat tartoznak adni, kéntelen vasyok tsak ezen rövid úton mindnyájokat megkeresni, és tudokra adni, hogy mivel a szükséges ruházatnak és katonai készülettnek meg szerzésére a Nemes Vrgyétől²⁹ már Budára el küldettek a Szemlélyek. Hivatalosan meg szállítatnak az ilyen Ttts Urak, hogy mivel az egész felülő személy a ló szerszámmal s minden készülettel való ki állítás 180 Rfirtba kerül, ezen summát minél előbb Perceptor³⁰ Sántha Jóseff urnak quietantia³¹ mellett adják bé.

A mint nékem parantsoltatik úgy Currentalom

Franczia Marschal Davoustnak két Secretáriussa³² mint kémek járkálnak a Hazánkba Müller és Vandernóth, Müller itt vólt nállunk szólgálatba a Kinsky Regimentyibe³³, Vandernóth Gallitiába születet az Rzeozoventi Kerületbe Diektó urnak Plénipotentiáriussa, onnét 97, v. 98^{ba} elszökött és most a megírt Marchálnál Secre-

27 Rendkívüli esetben küldött lovas hírnök, ill. a rábizott sürgöny.

28 Invítál, meghív

29 vármegyétől

30 az előljáróságok pénztárosa, pénzbeszedője, adóügyi hivatalnok, „költségvetési előadó”-ja

31 nyugta, elismervény

32 titkár, megbízott, bizalmi ember, ügynök

33 A cs. kir.hadseregben két, német sorozású, *Kinsky* (a 36. szürke, és 47. szürkezőld hajtókás) gyalogezred volt.

tarius, Varsau felé Gallitiába megy és járkal, ezen két személy eránt a Birák szoross vigyázattal legyenek, a mint már kiadódott, ha megtaláltatnak, úgy bännának véllek.

Azon katonáknak kik életeket fel áldozásával sebet kapnak Gyógyításokra sok gyenge Gyolts tépés³⁴ kiváztatik, ide zárom a mustrát³⁵, más képpen nem használható, mivel az illyet a mint látom leg többet az uri Asszonyóságok Kiss Asszonyok és Leányzók készíthet, azokat keressék meg a Birák s főképpen Nevembe a Sebeseknek szánakozó s általok felsegítendő sorsokra kérjék hogy minél előbb illyent a mennyit lehet készítsenek, és nékem küldjék, nints más mód ezeknek meg szerzésében, tsak ez a szükség pedig elkerülhetetlen míg a Currenst le írják addig mindenütt mustrát készítsenek, ezen mustra a Currensel mennyen.

Nem kel sok okokat írnom mert magába minden meggyőződik a mostani környül állásokról, hogy Hazánk s Házunk óltalmára magunk önnön szerentséje híjj az előre látható veszedelem kényszerít, a Palatinus³⁶ Királyi Ó Herczegsége ki mondotta Közönséges Hellyen a Veszedelmet, hogy most nem tsak az a kérdés hogy az Ausztriai uralkodás meg maradjon, hanem a Magyarnak a neve is meg maradhat é ezeknek el-lent állására elegendő kevés része a mit elvesztenénk ha a Felségnek ajánjuk. Vegyük szívüinkre, a bajnak valóságos érdeme szerént, adgyunk búzát és zabott a mit csak adhatunk, minden sorsú, s rangú embertől elváratik az ajánlás. S engem pedig minél előbb tudósítani ne sajnállyanak.

Költ B.Ujfaluba Aprilis 25^{kén} 1809.

Budaházy Lajos fő Szolga' Biró."

„Hirdetés.

A Tekintetes Nemes Vármegye azt végezte, hogy ahol 20 Házból álló Nemesség van, mindenütt Nemesek Hadnagya légyen, ahol pedig kevesebb van két 's három Helységbe légyen Hadnagy. Ezeknek Törvénytévő Hatalmok is léssz, mivel pedig a' mostani környül állásokhoz képpst leg-nagyobb Szükség van reájok, az Insurrectió-naki Költséget is általok tudtára adni 's végezni leg alkalmasabb. Amint ezen Currenst vészik, minden helységbéli Egyházi 's Armalista³⁷ Nemes Uraimék gyűjjenek össze, a' hol 20^{ann} vagynak hármat Hadnagynak Candidállyanak³⁸ 's nékem küldjék bé, a' hol pedig hatan vagy többen vagynak, azok tsak édgvet Candidállyanak 's egyszersmind az illyenek a' hol kevesen vagynak, küldjék meg reflexiójokat³⁹ az Hadnagyság eránt mellyik Helységbéliekkel kívánnának egy Hadnagyi Szék alatt lenni. Májusnak 9^{dik} -éig -mindenünnen bé várom a' Jelentést.

34 sebkötöző anyagok, a mai „géz”, gyorskötöző mullpólya ősei

35 Muster = minta

36 nádor, nádorispán, ebben az időben a király magyarországi helytartója, József főherceg

37 azok a nemesek, akik nemesi levelüket adomány, földbirtok nélkül kapták a királytól

38 jelöljenek

39 észrevételeiket, megjegyzéseiket

Az új Mérték szerént Száz vékát⁴⁰ készítettem authenticálva⁴¹ is vagynak vízzel. ~~4dik~~ Májuson túl a' kiknek innen tettik Ujjfaluból vitetnek 2.Rfrt-t ér az ára, azon-tul más vékával adni 's venni nem szabad, az eddig tett alkut ide nem értvén.

Mivel az Insurrectio fel-állása Felsőleges Urunktól ki-hirdettetett, a' Sereghez Seb-orvosok kívántatnak, a' ki alkalmas erre á Czélra induljon el 's magát Pesten Professor Ekstain⁴² Urnál jelentse, ha tehetsége a' fel menetelre nem volna, a' Vrgye Orvossától Tudományáról, úgy az Helységbeli Elöl-Járóktól Polgári maga vi-seletéről végyen bizonyság levelet.

Ammint az Insurrectio feláll Ó Felsőge a' maga zsoldjába fogja venni: ezért szükség, hogy a Magazinumokba⁴³ élelemre való légyen, minden Helység, ide nem értvén á Stationalis Hellyeket, ammint a Reportior⁴⁴ ki adtam, annak egy negyed részét á Magazinumba Május 16~~dik~~-áig =Szállítsák bé, reménylem elég lesz újjig, minden esetre oda haza egy kevés provisiót⁴⁵ tégyenek, vagy tartsanak az Helységek, a' mely Helységek közelebb vagynak Váradra a' fát a' vármegye Házához á zabot és szénát a Várad Magazinumba szállítsák...

Költ B.Ujjfaluba, Április 29én 1809.

Budaházy Lajos Fő Szolga Bíró

Vette Zsáka 29én Apr. délutáni 5. órákor 1809."

„ Tekintetes Földes és Nemes Urak!

Alig expediálhattam az Insurrectio ki állítása éránt való parantsolatot, ismét Currentaladni rendeltetik újra, hogy az Insurrectionnak mentül hamarabb léjendő ki állítása a'Felsőgess Nádor Ispány Ó Hertzegségétől sürgettetik: mivel rövidebb idő-re nem szoríthatatik, mindnyájan tsak azon kéretnek, hogy kötelességiket hijjános-ság nélkül tellyesítsék a mennyibe némely ember nem tudná a' ló állításba köteles-ségét Szerszámostól é ? Katona öltözettel, vagy Puszta Lovat állít, Személy Szerént meg-küldöm mindennek és tudára adom ezután a Currrens után.

*Minden insurgens vagy mentét vagy újjas lajblit, nadrágot, Csizmát hozzon magá-
val ha tsak telik. A' kinek kardja van el hozza magával; addig viselheti míg mást hoz-
nak. Nyereg Szerszámot a' hól tsak alkalmas van bé vigyék, meg fog az ára fizetődni.*

Minden ember egy tarisznyát hozzon magával a' Bagázsia számára, olytat a' millyenbe a' mezőre Kenyeret visznek, mindent a legnagyobb és lehető s ijjettséggel kellek cselekedni és Szükség tellyesíteni, egymással költsönös Segítséggel is méltóztassanak lenni. Egyéberánti hivatalos tisztelettel ajánlott vagyok.

Ttis Földes és Nemes Urak.

Ujjfaluba Majus 5~~dikén~~

alázatos Szolgája"

40 véka: ürmérték, -mérőedény, vidékenként változott, kb.31 liter, ekkoriban igyekeztek egységesíteni, „szabványosítani”

41 hitelesítve

42 ECKSTEIN Ferenc (1769–1833) a pesti egyetemen orvoskari tanár, latin nyelven szakíró.

43 raktárak

44 kivetés, kötelező rész, előírás

45 itt: tartalék

„Az Előljárákhoz

Mindenünnen bé jöttek rész szerint a' nyergek vagy a' tudósítások hány nyereghez lehet bizodalom hogy kapunk az Insurrectióhoz, de mégis sok hijjuk vagyon: Réám bizatott hogy a Járásbéli Helységekből Százat öszve Szedjek, az ára ki fog fizetödni: azért az alább irt felosztás szerént, az utolsó Helység a' nyeret a' Currensel edgyütt küldje vissza; addig pedig a többi Helység ide küldje. A' készséges serénységet a' mostani környüállásokhoz képpest a' Bírának is ajánlom, az Helység nevét a' nyeregkápa alá írják, vagy papirossal ragasszák.

Furta ad...	3.nyeret	Csökmő "	3. ~	Homorog " ...	1. ~
Zsáka "	3. ~	Vekerd "	2. ~	Szakáll "	1. ~
Darvas "	1. ~	Komádi "	3. ~	Sass "	<u>2. ~</u>
					<u>19</u>

Hirdetés.

Valamennyi Szabó Mester akár Czéhess akárnem ha varni tud, ha tsak legény vagy inas is ezen Hónap 11^{dik} napján Váradra mennyen bé, a' Bírák semmi mentésget el ne fogadjanak, azon kívül ha halálos beteg.

A Sebre való tépések Estafétán küldött parantsolattal sürgettetnek; addig is Jelessen és köszönetet érdemlő munkálat tévén, némellyek küldöttek; de az egész járástól egyszerre akarván bé küldeni; újonnan kéretnek a' fejér népek⁴⁶, harmadnap alatt küldjék bé.

Helvetziából való kereskedő Pozbers Jakab Laudói Pozbers és a Társai ajánló levéllel mintha vasat, kovát akarna vásárolni, a'ki egyéberánt Helvetiából Minges Helységből való feleséges ember, közép erős magasságú, pofás, himlőhelyes ábrázatú, barnás hajú, valamennyire öszös szakállú, kék szemű, a beszédje erős, tsupán frantiául szóll; ha megtalálatik sequestrálván⁴⁷ írásait betsülletess őrizet alatt kísértessen ide.

Költt B.Ujfaluban. Majus 8^{dikán} 1809.

Budaházý Lajos Feő Szolga Bíró"

A nemesi felkelés, az insurrectio kiképzésére, szakszerű vezetésére a volt, vagy átvezényelt aktív sorhadi tiszteteket kívánta a hadvezetés alkalmazni. Ez is egy támadási felület volt a felkelők iránt, mert idős, rokkant vagy éppen kezdő fiatal tisztecské kerültek a felelős pozíciókba. Aztán ha egy félkarú egykori hadfi, vagy egy kurizáló⁴⁸ újdonsült tisztecske gyakorlatoztatta a tisztes korú felkelőket, hát nem mentek el mellette gúnyos megjegyzés nélkül a daliás sorhadiak, vagy az akkori békebarátok.

46 lányok, asszonyok

47 zár alá venni, elkobozni

48 udvarló, a kiképzés helyett lányok után járó

„Hirdetés.

A Cs.K.Palatinus⁴⁹ Ó Herczegségének ezen Nemes Vármegyéhez a Felkelő Nemesi Seregnek fel osztása, és mind a Lovas, mind a Gyalog Tiszteknek minémiségeit meg határozó parantsolattya el érkezett. Ennek el intézésére e folyó Hónapnak 23^{án} Gyűlés fog V.Olasziban tartatni, a hová, és mikorra mindenek a kiket illet ezennel hivatalosan invitáltak. Költ B.Ujjfaluba 16^a May 1809.

Budaházy Lajos
fő Szolga Bíró”

„Hirdetés.

Azon Katona Tisztek a kik quietáltak⁵⁰ vagy Conventio⁵¹ mellett a katonai szolgálatból ki léptek, ha most újra szolgálatba akarnak lépni az 5^{dik} Huszár Regementeknél való Divisióban hivatalokat nyerhetnek magokat a Budai General Commandónál mutassák bé a hivatalokról szölvő bizonyság leveleikkel edgyütt, a forspontra tett költség vissza fizetődik.

Némely Szabók olyan csalárdságot cselekedtek, hogy Váradra be mentek ugyan a parantsolatra, de senkinél nem jelentették magokat és vissza jöttek, azért is hirdetik, hogy a kik itthon találtakatnak késértessenek bé....

...Költ B.ujfaluba 22^a–Máj 1809.

Budaházy Lajos Fő Szolga Bíró”

A fegyver és felszerelés hiánya aggasztó méretekben nehezítette a hadak felállítását. A lovasság fegyverzete kardból, huszárkarabélyból és két pisztolyból állt. A tekintélyes méretű kovás pisztolyt tok nélkül nehézkes lett volna hordani és kezelni, ezért az első nyeregkápa két oldalán egy-egy pisztolytartóban viselték. Bőrből készültek, de voltak faanyagú tokok is. Amint a hirdetésből kitűnik, hogy még a „pisztoly tok” is hiánycikknek számított.

„Hirdetés.

Mtgos V.Ispány⁵² Úr parantsolattyára T.Feő Szolga Bíró Úr távol létébe bátorodom currentálni az éránt, hogy a Nemes Felkelő Sereg számára Pisztoly tok a' Commissioban nem találtakatván, a' Földes Uraságok, Nemes Uraimék és az Közrendűek kerestessenek meg az eránt, hogy ha találtakatna fizetésért által adni ne terheltesse nek és itt Feő Szolga Bíró Úrhoz a' Bírák el-küldeni tartssák szoros kötelességeknek minél sietőssebben, kinek kinek a' tokba belé ragasztván nevét, hogy tudhasák kié 's, ahokképpest fizethessenek, olyanok légyenek, hogy a' Commis pisztoly⁵³ belé ne éhessen.

Költt P.Kovátsiban Május 29^{ikén} 1809.

Nadányi Lajos esküütt”

49 Császári Királyi Nádor

50 nyugdíjba mentek

51 egyezséggel, közös megegyezéssel, megváltással

52 vicispán = alispán, gyakorlatilag a vármegye legfőbb tényleges vezető tisztségviselője

53 egyik fegyvertípus, vagy általános értelemben közönséges használatban forgalomban lévő pisztoly

Az országgyűlésen megajánlott 20 000 fős sorhadi, meg a „szabadcsapatok” is nehezen álltak össze. A birodalom bizony nem restellte bevonni az egyházakat. Nagyon okosan fejt ki a főszolgabíró úr a haza és az egyház egymástól a politikában el nem választható szerepét. Nagyszerű kurrens ez, a „haza mindenk előtt” szellemével.

„Nagy bizodalmú Tisztelendő Tiszteletes Urak!

Eő Felségétől a' Nemes Megyének, attól nékem parantsolatom van, hogy a verbuválással⁵⁴ állítandó vagy téjendő Katona állítás annál sikeressebb foganattal légyen, Tisztelendő és Tiszteletes Urakat megkérjem, hogy az ifjúságot a' katonának való menetelre lelkesítsék, magam tudom a' Köznép természetéből, hogy leg jobban tészí azt ammit a' Papjától a' katedrából hall, azok a beneficiumok⁵⁵ melyeket a' katonának menő Legény kap, a' Bíráknál nyomtatásba meg lehet találni, ne sajnállyák azt Tisztelendő Urak meg nézni és a jövő vasárnap a' katedrából ki hirdetni 's egyszersmind a' tanítást is az nap úgy alkalmaztatni és úgy ajánlani a' vitézkedő dítsősséget, hogy az Ifjú ember újj lelkit érezzen magába és kedvet a katonaságra: nem fogom el titkolni 's annak helyén bé jelenteni, részemről meg köszönöm a' hol az Uraknak ebbéli köz munkálkodásokkal sikeressé tétetik ezen katona állítás.

Költ B.Ujfaluba Junius 11^{én}1809.

*alázatos kész szolgáljok
Budaházy Lajos Feő Szolga Bíró”*

Miközben a Dunántúlon a nemesi insurrectio részvételével folytak a harcok, július 5-én hajnalban osztrák területen a francia főserég nagy erejű támadást indított a császári-királyi főserégünk ellen. Bécstől 15 kilométerre északra, 270 000 katona és 1036 ágyú részvételével zajlott le a *wagrami csata*, melynek tragikus eredménye 40 ezer osztrák–magyar és 30 ezer francia halott és sebesült, s a császári sereg visszavonulása lett. Nem vett ebben részt a bihari nemesi felkelő had, de részt vett a híres *Simonyi óbester*⁵⁶, akkor még őrnagyi rangban. 6 ágyúval, egy zászlóalj gyalogsággal, egy század huszárral és utászal több órán át állta a győzelemre álló 30 000 francia támadását. Ezt csak azért kell itt megemlítenünk, mert a derék katonát Bihar vármegye 1815-ben táblabírájának választotta meg, a korabeli tudósítás szerint „...örvendenek ezen Bihar Vármegye Rendjei...”.

A hadseregnek egyre több katonára volt szüksége. A francia haderő már korábban az általános hadkötelezettség alapján szerveződött, még a megszállt területeken is sorozott a francia hadkiegészítés. Így hatalmas embertartalékok álltak rendelkezésére. Az osztrák császárság azonban még mindig csak toborzás útján pótolgatta fogyatkozó hadait. A „verbunk” azonban egyre népszerűtlenebbé vált, hiszen a katonának állás egy élethosszra kötelezte a katonának álló legényeket. Ebben az időben ugyan már történtek kezdeményezések a 10 éves szolgálat bevezetésére, de most a háború kellős közepén ez még csak szándék maradt. Így aztán kétségbeesett felhívások keresték meg a falvak előljáróit.

54 toborzás, a katonaillesítés már-már divatjamúlt módszere ekkoriban

55 járandóság, javadalmaszás, jutalom, kedvezmény, kedvező juttatás

56 Simonyi József, báró, vitézvári (1777–1832), a kalandos életű hős katona, közlegényből lett ezredes, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kiérdemelve nyert báróságot, a háborúk után Debrecenben ezredparancsnok, nevét ma is őrző fasort telepített huszáraival, miután besúgóját föbe lövette, eljárás indult ellene.

„Isten áldja meg békességgel az Helységek Előljáróit!

Mitsoda környüállásokba légyen kedves Hazánk, Felséges Jó Királyunk és így magunk önnön álapottya is. Ttts Ns Vármegyénknek ezen ide Zárt Hirdetéséből eléggé ki tettzik. Nem szükséges hogy többeknek elő hozásával magyarázzam. Tudjuk azt, hogy az erő ellen erő kell.; külömben el-nyomattatás a' vége a' dühös ellenség romlásunkra törekedik; eddig tsendességben 's békességben töltött Napjainkat öldökléssel pusztítással fenyegeti és ha' Felséges Királyunk Hadi ereje vagy Seregei pótolásába 's Szaporításába restelkedünk, várhattuk végső romlásunkat.

Szükség hát, hogy az Elöl-Járók az ifjakat egybe gyűjtsék; Sőt minden jámbor Lakosnak egy főbb kötelessége, kik magok és Házok népe boldogságát, szabadságát és meg-maradását szeretik, hogy önnön édes gyermekeit is, ezen időbe Felséges Jó Királyok és édess Hazájok mellett fegyver fogásra hathatósan serkentsék, indítsák és buzdítsák. Az ő Felsége által és a Ttts Ns Vrgye⁵⁷ által tett ígéretek Szabadságok mely tsalhatatlanok oly nagyok és jók a'kiket azok nem indítanak, azok valósággal magokat sem szeretik., de édes Szüléék, Attyokfiai és barátjai tsendességben és békességben való meg maradásokat sem kívánják. Ha valaha, most mutassák meg a' Magyar hazának , mit használ a' Magyar kézbe a' kard, mutassák meg, hogy szeretik Felséges Jó Királyokat, Hazájokat, Szüléiket; így költsönös Szeretetet várhatnak és egész életekben Katonai megesmértető Jelt hordozván mellyeken, vitézsége-kért mindenek fogják becsülni 's áldani.

Ajánlom az Elöl-Járóknak, hogy ammint vészik Rendelésemet, azonnal úgy igyekezzenek, hogy a' Verbung olly készen légyen , hogy Vasárnap ammint a templomból kijönnek, azonnal meginduljon, a' költséget gazdálkodva kell tenni, ne hogy az Helységek nagy terhével essen, minden Helységben egy Érdemes Nemes Személy is kit az én Nevemmel ki kell választani légyen a' Verbung mellett az Elöl Járók közül való Essküttel, a' kik kormányozzák és a költségre vigyázzanak. A' kik egyszer Katonának fel csap azt könnyen dispensálni⁵⁸ nem kell, a'ki nem arra való, a Verbungra tett költség meg forduljon, módgyával meg kell fizettetni.

Felelet terhe alatt az Elöl Járókra bizódik, hogy az Ő Felsége által ajánlott 30 Rft Hangeldet⁵⁹ az önként bé-állott Legények a' Portio⁶⁰ pénzből a' Perceptortól kezdekhez vévén, által adhatták ugyan néki; de vigyázattal legyenek, hogy el ne költse mert az absentalasig⁶¹ bizonytalan bé vétele 's akkor vissza tartozik adni. A' kinek van valami vagyonja magának vagy Szüleinek, az olyan ha költ is belőlle, mindgyár meg léhet rajta venni.

Ez az Portio pénznel való bánás úgy lesszen , hogy a' mennyi katonát tartozik az Helység adni a' fel osztás szerént vagy állítani, annyi 30 Frt-ot a Helybéli perceptortól ki végyen, a' mennyi katonát bé-ád: azt nékem quietantiával legitimálván⁶² as-

57 Tekintetes Nemes Vármegye

58 felmenteni

59 készpénz

60 portio = a katonatartás terhének, amit az ország 4 (Dunántúli, Dunán inneni, Tiszán inneni, Tiszántúli) mozgósítási kerületéből választott 40 tagú bizottság osztott fel, a „közigazgatási” egységekre eső része

61 itt tulajdonképpen a tényleges szolgálatba állásig való időt jelenti

62 igazolva, bizonylatolva

signálni⁶³ fogom. Azon assignatioval mint készpénzzel bé számol a' Perceptor Ttts Csapó Ferentz Urnak. A' Ttts Ns Vrgye végezése szerént meg az 30 frthoz a' Ttts Földes Uraságok ugyan annyit fognak adni. Ezen pénzt Ttts Bagossy Pál Eskütt Úr fogja incassalni⁶⁴. A' hol helybe fognak lakni a' Ttts FöldesUraságok, az is meg lehet, hogy egyenesen által fogják adni az Elöl Járóknak: addig míg ebbe a' rendelés meg lészen és az ifjak állanak Katonának, más pénzből meg lehet adni, ne hogy kedvelenségre adódjon alkalmatosság. Mibe legyen a' dolog, Jelentést rólla minden Héten meg kívánok, az Ifjúságot ha kedve van reá, a Repartition⁶⁵ túl is nem lehet 's nem is kell tartóztatni. ... Mihelyt kettő 's három vagyon, mindgyárt Váradra kell küldeni, hogy a' költség ne szaporodjon

Állitt katonát

Csökmő	6
Darvas	4
Vekerd	1
Zsáka	8

Költ Darvason 4^{én} Aug 1809.

Olasz Joseff V.Szolga Bíró''

Nem hiába ejtette zsákmányul Napóleon a bécsi arzenált, a nemesi felkelés fegyverhiánya tragikus méreteket öltött. A használható fegyvereket a sorhad kapta, az insurreciónak a maradék jutott volna, ha egyáltalán lett volna elegendő maradék. De már ebből is alig akadt. Főhetett hát a feje a két királyi biztosnak, akikre az ellátást rábízták. A kurrenszek persze ezúttal sem mulasztották el a figyelmet felhívni az ellenséges ügynökök figyelésére, most meg már a kiszolgált, seregbeli volt tisztek mozgósítására is sor került.

„Hirdetés.

Tudva vagyon közönségesen, hogy Felségess Jó Királyunk Atyai gondoskodásából, ammi csendességben való meg-maradásunkért, a' dühös Ellenséggel fegyvernyugóvába lépett, hogy azon idő alatt, az áldott békesség kötésére az edgyesség meg léhessen, mindazonáltal szükségesnek láttya Ő Felsége, hogy addig is a Háborúnak folytatására, minden ki gondolható készületek tétessenek, úgy hogy ... a' fegyveress Házak jó karban legyenek..., de hogy az ellenségre nagyobb erővel lehessen menni Eő Felsége Gróff Vrbna Rudolf⁶⁶ és Eszterházy Joseff eő Excellentiajokat méltóztatott arra határozni, hogy az Országba ahoz értő Mester emberek által fegyvereket készíttessenek, és a' hol késszen találtatnának, nagyobb késszséggel elő segíttessenek, ezennel, meg kerestetnek hivatalossan a' Ttts Földes Uraságok Nemes Uraimék és akármely....., hogy ammi nagy Puskájok, pisztollyok és Kardjaik vagynak; Eő Felségének a' környülállásokat tekintvén, minél elébb által adni tartsák Hazafijúi kötelelességeknak, vagy ajjándéként, vagy pénzért, Ő Felsége különös tekintet-

63 kiutalni, kifizetni

64 beszédni, behajtani

65 kiszabat, itt kiállítási kötelezettség

66 Vrbna, Rudolf gróf, császári főkamrás, a franciák „tárgyalópartnere”, 1805-ben a Schönbrunnban állomásozó Napóleonhoz „útban volt parancsaiért” (fegyverszüneti feltételekért), 1809 végén a franciáknak adandó hadiadók és beszolgáltatások ügyében császári főbiztos.

tel fogja venni, kinek kinek hazafijúi buzgóságát. Közöllyék hát a Birák a' legnagyobb sijnjésséggel mind a' Ttts Földes Uraságokkal, mind minden fegyvert tartó Személyekkel 's tegyék jegyzékbe, ki mitsoda fegyvert ád által, mi módon és mi áron azokat is tegyék fel, a' kiknek vagyon fegyverek de által adni egy vagy más okon nem akarják, a' fegyverek mellyek által vétetnek, annak a' neve rá ragasztassék és az árat írásban fel tétetik és úgy adódik bé a' Ttts Ns Vrgyék I. annak Hadnagyja keze alá és a' mellyek alkalmasak nem találtnak vissza adassanak.

Sok izben volt már parantsolat hogy a' vadászó fegyvert tartani nem szabad, a' kikhél találtnak a' Birák egyszeribe szedjék el és Consignatió⁶⁷ mellett nékem harmad nap küldjék el rólla Jelentést tégyenek. Ammi rendelődik, sikettségre ne vegyék Notarius⁶⁸ Uramék, hanem a' Jelentéseket sijnjette még elébb a' Terminusnál meg tenni igyekezzenek. A mostani időben a késedelmesség veszedelmes.

A passusok vizsgálása ujjabban keményen parantsoltatik, a' Strázsákra, Vendégfogadósokra vigyázattal kell lenni, azokat Szemmel tartani, hogy az Idegen Utasokat Szemmel tartsák, utazó Levelüket elő kérjék és a' kik gyanúságba jönnének a' közelebbi Magistratialis⁶⁹ Tiszt Urhoz kísértessen, különben ha valami vigyázatlanságok után történik, meg fognak büntetődni.

A'hol az Ó Felsege Szolgálatyába volt katona Feő vagy all tiszték találtnak; azokat akár quietáltak, akár pensionatusok; akár olyanok, a' kik tisztségeket el adták, Neveiket Tiszti Characterekkel⁷⁰ edgyütt minden Helységben a Birák ezen Hirdetésem után jegyezzék fel a Birák, hogy az Ó Felsege parantsolatyához képpett tett Rendelésre, és haladék nélkül Jelentéseimet meg tehessem.

A' Reportiok minél elébb lehető bé-adását emennel is ajánlom, éjjel 's nappal verbualni kell. Költ Darvason Augustus 17^{én} 1809.

Olasz Joseff
V.Szolga-Bíró"

„Hirdetés.

Nagyon lehet csudálkozni, hogy sem az Eő Felsege Kegyelmes ígérétei, sem a' Ttts Ns Vrgye által ahoz ragasztott Arany Szabadságok fel nem indíthatták az Ifjúságot az önként való katonáskodásra, talán ennek az Elöl-Járók is az okai, a' kik magok sem mutatván semmi Hazafijúi buzgóságot, másokat sem tudnak arra serkenteni, buzdíteni. Mert a' hol jól vitték a' dolgot, elő menetel is volt és egyszerre bé adták tartozásokat, mások ellenben és nagy részint, majd egészen restálnak⁷¹. Intetnek azért az Elöl-Járók, hogy a' katona ki állításban máskép gondolkozzanak, vegyék gondolóra az Haza szükségét, intsék az Ifjakat, biztassák, hitessék el vélek és éreztessék meg, hogy azzal tartoznak: azt pedig különösen adják tudokra, hogy a' kik mától fogva 10.nap alatt bé állanak, a' Mtgos Gróf Administrator Úr Eő Nsga azt igéri és tellyesíti is, hogy csalhatatlanul Lovas Katonák lesznek 's, a' ki tett

67 jegyzék

68 jegyző

69 előljárási

70 itt: szolgálati adataikkal, minősítésükkel

71 kb. hátralékban vannak

Conditiokat is el-nyerik; külömben pedig ha másképp léznek katonák, semmiben sem részesülnek. Mire mennek a' Birák tíz nap alatt, engem tudósítsanak.

Költ Darvason 18^{edik} Sept 809

*Olasz József
V.Szolga Bíró"*

A lovas katonának állás sem volt ezek szerint népszerű, annak ellenére, hogy „*beneficiumokkal*”⁷² járt. A „*conditio*” között szerepelt, hogy a nemtelenek nemességét, ha nemesek, akkor birtokadományt, arany és ezüst kitüntetésekét, belépéskor fejenként 30 forintot, valamint 166 forint értékű ruhát és 25 forint 28 krajcár értékű fehéreneműt kapnak, leszerelés után a „szolgálati” lovukat megkapják, a háború befejezése után hazamehetnek és a jövőben sem katonáskodni, sem adót fizetniük nem kell – ha önként felcsapnak katonának.

Az év közepén látszólag közelgett a békesség. 1809. július 12-én ugyanis fegyverszünetet kötött a két ellenfél a csehországi Žnaim városában. Igaz, az egyezményt Ferenc császár nem írta alá. Legalábbis július 19-ig, amikor már az osztrák császári sirlamas helyzete miatt mégis megtette. Világos volt, hogy a háború ezzel nem ér véget, I. Ferenc császár-király hát további hadi rendelkezésekkel élt, többek között a hadsereg átszervezésével. A királyi bejelentést is persze a főszolgabíró „rekesztette” a kurrentáló könyvbe, hogy Sárret népének tudtára adja.

„Hírdetés

Ő Felsége a' Táborból küld Tudósítást, melyet szóról szóra ide rekesztek

»Az én Kedvess Alattvalóim sőt ellenségeim tudják, hogy a' mostani Háborúban sem az országok hódítójának, sem a' fell ingerlett indulatos érzésnek ösztöneitől nem vezettettem a' fegyverfogásra. Az önnön fenntartás és függetlenség 's az olyan Békesség volt Felséges és egyedül való czéllya igyekezetemnek, mely Békesség Koronámnak becsületével 's Népeimnek bátorságával meg férhetne. A' Háborúnak bizonytalan szerentséje meg nem felelt várakozásomnak, az ellenség országomnak kebelébe bé rontott, ... 's véghetetlen el keseredésnek pusztításaival el öntötte; de éppen az által tanultam meg Népeimnek egy szívűségét 's seregeimnek bajnok Vitézségét ismerni 's becsülni. Ezen vérrel változott tapasztalása és országaimnak boldogságára törekedő mindenkör egyenlő gondoskodásom okozta, hogy most békességes alkudozásokkal egymáshoz közelítsünk. Az én meghatalmazott Biztosaim a' Frantzia Császárral össze gyültek. Én nem kívánok egyebet egy tisztességes Békességnél, melynek határozata nem az ő tartandóságának lehetőségét; hanem bizonyos voltát is magokba foglalják. Az én Hadi Seregeimnek Vitézsége az ő rettenthetlen bátorsága, igaz Hazai Szeretete 's nyilván ki jelentett akarattya, hogy előbb fegyvereit le nem tészí, míg tisztességess Békességet nem szerez, semmiképpen nem engedi, hogy olly fel tételekre álljak melyek a' Monarchiának Fundamentumát meg romlással fenyegetnék és bennünket oly nagy 's oly nemess Áldozatok 's Hazáért annyi vérnek kiontása után meg betstelenítettének. A' Seregünket ???...??? nekünk is, néki is kezességet nyújt, hogy az ellenség még most is balul érteni szándékunkat. Mi

72 javadalmazás

tsak ugyan az állhatoságnak igaz jutalmában bizonyosan részesülendünk. Komáromba. 10° aug 1809 Ferentz.«

Tábla Bíró Magyar László Urnak Debretzeni vásárból el vezett egy B.L. bélyegű kisded tehene.....(stb.stb.)

Költ B.Ujjfaluban October 18án 1809.

Budaházy Lajos fő Szolga Bíró”

Hosszú huzavona után, két hónapig tartó békealkudozást követően, végül 1809. október 14-én a bécsi *Schönbrunnban* az Osztrák Császárság és a Francia Császárság aláírta a békeszerződést. A sorhad gondjai ezzel nem szűntek meg. Különösen akkoriban, amikor a szövetségek többször is változtak, s a franciák és oroszok közötti viszony is egyre feszültebbé vált. A katonatartás, mint mindig, akkoriban is a köznépet terhelte, különösen azért is, mert a kaszárnnyak akkor még nem voltak általánosan kiépítve, elterjedve.

„Hirdetés

Téli Quártélyba érkezik Deretskére 366 katona és 530 ló a'Felsőség parantsolattyából, melyhezképpest az Helységek Előljárói vévén ezen tudósítást egyszeribe hozzanak Deretskére katona alá való ágyat és Istállóbéli Szerszámokat. Gondolni lehet azt, hogy miolta katonaság nem volt, azok nagyon megpusztultak, azért olyan emberek és olyan készülettal jőjjenek, h.ne tsak bé tekintsenek; hanem a' fogyatkozást az Istállóba helyre hozzák. A Naturálék⁷³ Szállítássa iránt más tudósítást kell várni.

Deretske 25e October 1809.

Zsáka ád 12. Katona ágyat

Kovács István

M. Commisszárius”

A „békesség” oly annyira helyreállítatott, hogy a következő évben „Ferentz” császár édes leányát, *Mária Lujzát* férjhez adta Napóleonhoz, sőt mi több, az osztrák hadsereg majd 3 év múlva, 1812-ben francia szövetségben a korábbi fegyvertárs, Oroszország ellen indul a napóleoni *Grand Armée* kötelékében. Az insurrectio, a nemesi felkelés akkor már a múlt emléke, de a két, részben bihari sorozású ezred (37. és 39.) néhány zászlóaljja Oroszország ellen felvonul. Itthon azonban beállott a békesség, a nemesi felkelés feleslegessé vált. A mozgósítást november 10-én leállította a főszolgabírói kurrens.

„Hirdetés

A' mostani környüállásokhoz képest a' katona állítás meg-szűnik, se ne verbuállyanak, se ne fogjanak a' Bírák.

Már a' mezei munkának vége van, Soót hozassanak a' Helységek; de a Marhás embereknek hatod részénél többet egy Helység se küldjön.....

...Költ B.Ujjfaluba November 10^{en} 1809.

Budaházy Lajos

Feő Szolga Bíró”

Talán nem tartozik szorosan e tanulmány keretébe a bihari Sárret insurgenseinek csatatéri tevékenysége. Teljesebb lesz azonban az összkép, ha legalább nagy vonalakban vázoljuk, miből állt e sereg, s merre jártak.

Az insurrectio lovassága 18 lovasezredből állott. A Tiszántúli kerület 2. Bihari lovasezredét Bihar (704 fő), Békés (176 fő), Csongrád (275 fő) vármegye állította fel. A nemesi felkelő gyalogság 19 gyalogoszászlóaljából állt. A Bihari 14. gyalogoszászlóaljat Bihar (400 fő), Arad (145 fő), Bereg (410 fő), Ugocsa (175 fő) állította.

A nemes sereg májusban indult Nagyváradról. A bihari 14. gyalogoszászlóalj első feladata egy, Lengyelországból Munkácsra tartó, 600 szekérből álló, 25 millió forintot, nagy mennyiségű ruhát, fegyvert, nagyszámú galíciai újoncot szállító konvoj biztosítása volt, Kassa, Debrecen, Pest úti célokkal.

A lovasság a Dunántúlra vonult, s a június 14-i győri csatában, tartalékban állt a Hadik-hadosztály keretében. A visszavonulás elrendelése után Budáig menekült, több más alakulattal együtt. Útközben magukkal sodorták a Pestről most már éppen Győr felé vonuló bihari 14. gyalogos zászlóaljat. Június 21-én a menekülésszerű visszavonulást átvészelt, de rendbe szedett zászlóalj 400 bihari gyalogosa Komáromba érkezett.

Július közepén a bihari lovasezred lovassázadának 704, és a gyalogoszászlóalj aradi századnak 145 emberét *Alvinczy*⁷⁴ tábornagy, magyarországi főhadparancsnok, Buda és Pest védelmére rendelte. A háború végén az ezred Dunaföldváron tartózkodott.

Augusztus közepén a bihari 14. sz. gyalogoszászlóaljat Árva megyébe, a lengyel határra vezényelték.

Az 1809. október 14-i schönbrunni békekötés után a magyar nemesi csapatok azonnal kérték hazatérésüket, de a császári hadvezetés arra hivatkozva, hogy a francia hadsereg csak november második felére hagyja el véglegesen az országot, illetve, hogy az északi határon még ott áll az orosz hadsereg, megtagadta a kérést. Október 31-én megkezdődött a francia csapatok kivonulása, de lassan, komótosan. A békekötés hírére tömeges szökések kezdődtek meg, időhúzásnak nem volt értelme, ezért november 7–16. között a csapatokat Székesfehérvár körül összpontosították, s november 13-án megkezdték a nemesi felkelést lezáró katonai díszszemle előkészületeit. A Dunaföldváron állomásozó bihari lovasezredet Abára vezényelték. November 16-án I. Ferenc is Székesfehérvárra érkezett Tatáról – ahol a háborúskodás alatt a franciák által megszállt Bécs helyett tartózkodott –, és november 17-én megkezdődött a díszszemle Börgönd-pusztán. A szemlét a bihari, a szabolcsi és a szatmári lovasezredek zárták, majd november 24-én hazaindultak. A gyalogosok nem vettek részt a díszszemlén, a bihari 14. gyalogoszászlóalj a lengyel határvidékről december 14-én indult haza Eperjesen, Nyíregyházán és Debrecenen át.

És megkezdődött a leszerelés, és feloszlott a kellően meg nem becsült had.

„Hirdetés

Ezen folyó December 11^{dikén} Váradon Kótyavetye⁷⁵ fog – tartatni, a' mellyen a' most állított Szabad Sereg egy osztályának Lovai kész pénzen fognak el-adattatni, a' kiknek reája szükségek vagyon jelennyenek meg.

Költ B. Ujjfaluban December 6^{án} 1809.

Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró”

74 Báro Alvinczy József (1735–1810), híres osztrák tábornok, végigharcolta a XVIII. századi háborúkat, 1809-ben magyar főhadparancsnok.

75 árverés

„Hirdetés

A szerentségessen haza érkezett Insurgens Nemess Seregeknek az Ő Felsége Kegyelmess Parantsolattyához alkalmaztatandó haza bocsátása végett, a' közelgő Januárius 8^{dik}-npjára Várad Olasz Generális Gyűlés határozatott, a' hova és mikorra, a' kiket illet hivatalosan invitáltatnak.

Azon Negyvenezer Katona állítás iránt Ő Felségének Atyai gondoskodó parantsolattya el-érkezett, hogy a szoros környülállások miatt a' Hazától kívánt némi nemű részben tellyesítették is; már most a kívánt békesség helyre álván, azokat nem kívánnya , tsak verbunkal akar önként való Katonákat ezután szerezni, a' kik már a' Regementekhez adódtak, szintűgy Atyai Kegyelmességet fog érántok tenni.

Költ, B.ujffaluban December 29^{én} 1809.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró”*

A szegény kiszolgált, hadi veterán katonalovak „kótyavetyéje” még a következő évre is áthúzódott:

Hirdetés

Az Insurrectionalis Lovak Csőtörtökön Reggel kezdettnek itten Licitaltatni; a' kivenni akar kész pénzfel jelennyen meg.

Költ V.Olasziban Januar 15^{én}-1810.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró*

Az utolsó nemesi felkelés hát véget ért. Sokan bírálták, ócsárolták, főleg a reguláris hadsereg nagyjai, épp azok, akik – állítólag – szándékosan tették lehetetlenné sikeres működését, mert nem csak Napóleontól tartottak, hanem a bécsi udvar hatalmát is féltették a fegyveres magyar nemességtől. *Felsőbüki Nagy Pál*⁷⁶, aki a franciák fogságát is elszenvedte, éppenséggel azt írja egyik levelében, hogy a „*német marhák*”, az osztrák generálisok tehetetlensége volt a fő oka a vesztes csatáknak. Persze az insurreciónak valóban voltak hibái. Még nagy írónk, *Jókai Mór* is szájába adja egyik alakjának, igaz, a „*névtelen várat*” bíró francia *Vavel gróféba*: „*A nemesi felkelő sereg addig elmegy, a míg a tarisznyában tart a hazulról hozott tepertős pogácsa; mikor az elfogy, hazamegy.*” Ami igaz, igaz, ebben is volt igazság. De olvassuk el a hadi írók véleményeket is, többek között a lovasságról például ezt: „*A nemesi felkelés be nem gyakorolt és hiányosan felszerelt újoncok, ágyúlövéshez nem szoktatott és a gyors fejlődésekhez kellőképpen be nem gyakorolt lovasszázadokat hamarosan a harcerekre küldték. Mégis jól verekedtek, maguk a franciák is derék katonáknak minősítették őket. A nemesi felkelés két huszártisztje még a Mária Terézia Rendet is kiérdemelte.*”

A szegény jó lelkes felkelőtiszt, a francia fogságot is megélt Kisfaludy Sándor még egyszer, öregkorában kiállt a nemesi felkelés mellett. Hanem akkor már senki sem figyelt rá. A történelem végképp átdübörgött a divatjamúlt hadi szervezet fölött.

*

76 Felsőbüki Nagy Pál (1777–1857), későbbi képviselő, a haladás ügyének és főleg a magyar nemzetiségi eszmének szószólója.

Az insurrectio nem szükkölködik sem szak-, sem szépirodalmi művekben. Teljes és lenyűgöző részletességű szakmunka *Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon 1809.* (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987) c. könyve, ami napról napra, sőt több részletében óráról órára követi az eseményeket. Hanem aki a kor hangulatára is kíváncsi, jól teszi, ha például *Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek*, vagy *Jókai Mór: Névtelen vár* című műveit elolvassa. A nagyszerű korrajzok mellett hiteles adatokkal is gazdagodhat. Az *ulmi* csatavesztésről meg éppen *Lev Tolsztoj a Háború és béke* nagy művében ad nagyszerű ismertetést, de hát ez messze jár a sárréti insurgensek történetétől. A sárréti dokumentumok abból az eredeti „*kurrentáló könyv*”-ből valók, ami 2005 tavaszán került elő,⁷⁷ s a sárréti járási 1808–1823 közötti „*currens*”-eit (közövényeit) tartalmazza. Remélhetőleg hamarosan a *Bihari Múzeum* tulajdonába kerül, hogy az insurrectio mellett azoknak az időknek számos egyéb járási eseményéről történeti forrásként szolgálja a Sárrét barátait, kutatóit.

László Barcsay

DIE INSURRECTIO VON SÁRRÉT

Am 15. November 1805 betrat die französische Kavallerie Napoleons das Gebiet des Ungarischen Königreichs. Palatin József rief den Aufstand des Adels, die insurrectio aus.

Die *insurrectio* war der Militärdienst, der aus der Wehrpflicht des Adels des feudalen Ungarn stammte. Erwähnt wurde sie zuerst 1222 und diese Wehrpflicht bestand bis 1848. Als Gegenleistung für diese Wehrdienstverpflichtung genoss der Adel Steuerfreiheit. Der Aufstand durfte ausgerufen werden, wenn das königliche Heer außer Stande war, die Grenzen zu verteidigen.

Während der Zeit von Maria Theresia kam es noch zum Ausrufen, das letzte Mal zogen die aufständischen Adeligen („*insurgentes*“) nach 60 Jahren Frieden 1809 in den Krieg.

Die Heeresorganisation wurde von den Komitaten mit Hilfe der Stuhlbezirksvorstände, der Oberstuhlrichter durchgeführt. Im Stuhlbezirk Sárrét des Komitats Bihar ging das unter der Leitung des in Berettyóújfalu amtierenden Oberstuhlrichters Lajos Budaházy vor sich, Details dazu sind in den Verordnungen, Verkündungen und Mitteilungen zu finden, die in einem alten Folianten mit „*currentes*“ aus 1808–1823 veröffentlicht wurden

77 Dr. Barcsay Károly (1894–1970), Bihar vármegye utolsó törvényes főispánja (1944. szept.–okt. 15.) hagyatékából.